



**Анатолій
Колот**

Проректор з науково-педагогічної роботи Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПРИЧИНИ, ПРИРОДА, ЗМІСТОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

На порозі XXI століття стало очевидним, що вища освіта у її нинішньому форматі та за нинішніх масштабів і ефективності задіяння потенціалу сучасних чинників розвитку не здатна повноцінно виконувати покладені на неї суспільні функції. Цілком поділяю думку російського дослідника проблем освіти Б.С. Гершунського, який зазначає: “Загальносвітова криза освіти, про яку так багато говорили і писали в останні роки, і яка в тих чи інших формах проявляється в усіх країнах світу, пов’язана не лише з недостатньою ефективністю освіти з погляду прагматично оціненої економічної віддачі... Достеменно сутність світової освітньої кризи полягає у безпорадності і неефективності сучасної освіти перед глобальними проблемами цивілізаційного масштабу”¹.

Подолання системної кризи у вищій освіті, яка є реальністю не лише в Україні, пов’язане із розв’язанням цілого комплексу завдань правового, організаційного, економічного, науково-педагогічного характеру; а розпочинати вирішення цього надзвичайно складного завдання слід, на наш погляд, з переоцінки дотеперішніх та усвідомлення природи й сутнісних характеристик сучасних рушійних сил розвитку вищої освіти як одного з провідних інститутів економічної системи.

Як працівник сфери вищої освіти і водночас як науковець, який досліджує проблематику економіки праці, соціально-трудових відносин та соціальних аспектів глобалізації, хочу поділитися результатами власних досліджень та висновками щодо причин, природи і змістових характеристик чинників розвитку економіки, у тому числі освітньої галузі; розвитку вищого навчального закладу як організації, що продукує наукові знання та готує фахівців, здатних засвоювати, розвивати, прирощувати та використовувати набутий людством потенціал.

¹ Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. — М., 1998. — С. 32.

Перш за все, слід акцентувати увагу на тому, що вища освіта завжди була і має бути тісно пов'язана зі сферою економіки. Сучасні умови глобалізації диктують нові вимоги та потребують нового формату взаємодії вищої освіти та економіки, яка без перебільшення має бути економікою знань. Економічною наукою доведено і практикою підтверджено, що економіка знань є чи не єдиною із можливих систем господарювання, яка здатна продукувати конкурентні переваги та відповідати на виклики ХХІ століття. Зазначимо, що термін “економіка знань” введений у науковий обіг у 1962 році Ф. Махлупом, який на той час розумів це як один із секторів економіки. Нині все більше науковців і практиків, які використовують цей термін у значенні типу економіки, в якій знанням належить вирішальна роль, а продукування, поширення і застосування знань є основним джерелом розвитку. Правомірним є висновок, що основна відмінність нової економіки (економіки знань) від попередніх полягає у докорінній зміні рушійних сил і самої філософії розвитку: якщо дотепер знання були важливою, то нині вони стали основною, життєво необхідною умовою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку. Таке твердження поділяє все більше науковців, експертів. Так, експерти Світового банку стверджують, що “здатність суспільства створювати, відбирати, адаптувати, перетворювати на джерело прибутковості й використовувати знання має вирішальне значення для стійкого економічного зростання і підвищення рівня життя населення. Знання перетворюються у найбільш важливий чинник економічного розвитку”².

Економіка знань у розгорнутому її трактуванні — це економіка, що створює, поширює і використовує знання для забезпечення свого зростання й конкурентоспроможності; економіка, яка не лише використовує знання в різноманітних формах, а й продукує їх у вигляді високотехнологічної продукції, висококваліфікованих послуг, наукової продукції. Економіка знань — це типове нелінійне явище. Ключова її характеристика — концентрація знань, за якої їх сума не збігається з сумою арифметичною, в ній складові примножуються і це підтверджує дію законів нелінійного характеру у цій царині.

Якщо розглядати економіку знань із прикладних, практичних позицій, крізь призму реальних механізмів її впливу на соціально-економічний розвиток, то варто наголосити на такому. В організаційно-технологічному, трудовому аспекті економіка знань — це економіка, основою якої є високоефективні, конкурентоспроможні робочі місця, на яких працюють висококваліфіковані, інноваційно орієнтовані працівники; в ній впроваджуються інформаційні, комунікаційні та інші сучасні прогресивні технології і виготовляється високотехнологічна, наукомістка та конкурентоспроможна продукція. Отже, основою економіки знань є конкурентоспроможність у найширшому сенсі цього поняття, що продукує конкурентні переваги та забезпечує стійкий соціально-економічний розвиток.

² Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы: Доклад Всемирного банка // Весь мир. — 2003. — С. 7.

У формалізованому вигляді взаємозв'язки між процесами глобалізації, економікою знань і вищою освітою є такими: умови глобалізації передбачають, що кожна економічно активна людина, кожний суб'єкт господарювання, держава і суспільство в цілому мають конкурентні переваги, які можна сформувати і розвивати за наявності нової економіки, орієнтованої на знання, на інтелект нації. Для розбудови такої економіки і забезпечення її стійкого розвитку необхідні *фахівці нової формації*, які володіють потужним інтелектуальним потенціалом, знаннями, навичками, компетенціями, які в сукупності складають основу людського капіталу, що формується значною мірою саме у сфері освіти. Слід зазначити, що вища освіта є інститутом, якому належить провідна роль у формуванні не лише людського, а й так званого соціального капіталу, частка якого стрімко зростає у складі сукупного капіталу, носієм якого є людина.

Соціальний капітал об'єднує у собі всі надбання соціального характеру, які визначають становище людини в суспільстві, її статус (як формальний, так і неформальний), потенціал взаємодії з іншими суб'єктами держави та суспільства. Чи не першим реальним самостійним кроком до формування соціального капіталу є прийняття рішення про отримання вищої освіти та вибір освітнього закладу.

Вступ до вищого навчального закладу визначає середовище життєдіяльності, спілкування на чотири роки або більш тривалий період. Отримання вищої освіти передбачає, що молодий фахівець може претендувати на посаду з інноваційно орієнтованим, інтелектуальним характером праці. Отже, отримання вищої освіти — це й долучення до певного соціального прошарку з притаманною йому культурою поведінки, спілкування, мотивацією тощо.

У якому б вищому навчальному закладі не навчався майбутній фахівець, він має набути компетенцій, що відповідають певним державним освітнім стандартам. Однак, для подальшого кар'єрного зростання велике значення має і статус, і імідж, тобто бренд закладу, в якому навчався молодий фахівець. Ці нематеріальні активи навчального закладу дають свого роду сигнал ринку праці, суспільству в цілому, який є поштовхом до сприятливого включення молодого фахівця в систему економічних та соціально-трудових відносин.

Таким чином, стартові соціальні позиції та рішення, що приймаються молодією людиною (за участі батьків, знайомих, друзів) щодо отримання вищої освіти, визначають не лише напрям підготовки, спеціальність, характер діяльності, якість робочого місця та інші складові майбутнього трудового життя. Цей вибір у сукупності з вибором конкретного вищого навчального закладу формує систему взаємозв'язків, стиль життя та дає імпульс для кар'єрного і статусного зростання, відкриває нові можливості для самореалізації в майбутньому. Все це дозволяє стверджувати, що вища освіта — це не лише інститут набуття компетенцій, які відіграють значну роль у формуванні людського капіталу, а й інститут, що закладає підвалини формування соціального капіталу.

Отже, становлення та розвиток економіки знань має супроводжуватися випереджувальними змінами в освітній, професійній, соціальній структурі персоналу організацій, який має стати уособленням, рушійною силою нової

економіки. Цей персонал має бути “насичений” знаннями, володіти широким спектром професійних, соціальних, психологічних, організаційних компетенцій і бути мотивованим творчо їх використовувати у практичній діяльності. Важливо усвідомити, що в новій економіці людина стане носієм цілого ряду нових компетенцій та якостей, які ще донедавна були другорядними (готовність до кооперації й підтримки, культура спілкування, уміння працювати в команді, психофізіологічна готовність працювати в сучасному інформаційному середовищі, уміння навчитися, готовність до змін та нововведень тощо) і які не можна сформувавши поза вищою освітою.

Узагальнюючи наведене вище, підкреслимо, що саме у контексті цієї взаємозалежності: **глобалізація — конкурентні переваги — економіка знань — людський капітал — соціальний капітал** маємо розглядати потребу і першопричину модернізації вищої школи.

Втім цим не обмежуються виклики глобального світу стосовно такого важливого соціального інституту, яким є вища освіта. Всі ми є свідками того, як глобальний світ породжує все нові й нові екстремальні умови та виклики для системи підготовки фахівців, яким жити, працювати, творити в непростому світі — світі глобальному, світі все більш взаємозалежному і, водночас, все більш вразливому та непередбачуваному.

Дійсно, виникає питання, чому маємо вчити, як вчити, у який спосіб викладати, за умов, коли:

1) обсяги, складність необхідних для сучасного виробництва наукових знань є такими, що перевищують критичний для психофізіологічного сприйняття рівень;

2) обсяги інформації, якою володіє цивілізація, подвоюються кожні п'ять років;

3) у створенні більшості товарів, а відповідно, і в організації їх виробництва, провідна роль належить освітній, інтелектуальній компоненті;

4) швидкість, динамізм розвитку економіки нині є такими, що знання катастрофічно застарівають, а проміжок часу, за який фахівець своєю роботою може виправдати витрачені на освіту кошти, різко зменшується?

Наведене вище — далеко не всі нові об'єктивні обставини, що їх породжує та інтенсивно відтворює глобальний світ стосовно економіки в цілому, і освіти як соціального інституту, зокрема. Проте і цього достатньо, щоб зрозуміти — соціально-економічний розвиток має здійснюватися в новому форматі, а для цього необхідно задіяти нові фактори, здатні забезпечити динамізм, масштабність, багатовекторність змін в усіх сферах суспільного буття задля набуття конкурентних переваг та забезпечення в умовах глобалізації стійкого розвитку. Вища освіта як галузь економіки, як соціальний інститут має свою специфіку, притаманні їй форми, методи, “технології” функціонування. Втім, *рушійні сили* її розвитку є такими самими, як і в інших сферах економіки, в інших сферах соціального буття.

Якими ж мають бути домінуючі рушійні сили розвитку суспільства, економіки в цілому, і освіти зокрема, на зламі двох тисячоліть? Економічна теорія, яка упродовж багатьох десятиліть досліджувала закономірності розвитку економіки індустріального типу, доводить, що основними її рушійними силами є праця та капітал. Результати досліджень автора, що кореспон-

дуються з висновками багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених, дозволяють дійти висновку, що в економіці знань дедалі відчутнішими і чи не основними факторами розвитку стають інноваційна праця та інтелектуальний капітал. Це твердження повністю узгоджується з висновками багатьох зарубіжних фахівців, які досліджують зазначену проблематику та вважають, що ключовими характеристиками та відмінними рисами економіки знань є:

- 1) визнання інтелектуального капіталу та інноваційної праці головними факторами економічного зростання;
- 2) наявність більш як 50-відсоткової зайнятості інноваційною працею;
- 3) пріоритетний розвиток основних інститутів інтелектуальної діяльності, а саме наукових і освітніх закладів, центрів стратегічних розробок, дослідницьких лабораторій, інших інтелекто- і знаннєвомістких галузей, у яких відбувається створення, перерозподіл і споживання знань.

Дійсно, якщо сучасну економіку найбільш розвинених країн світу, як і нову економіку країн, що розвиваються, розглядати через призму найбільш відмінних рис від економіки індустріальної доби, то неодмінно дійдемо висновку, що такими рисами є великомасштабні зміни у структурі та якості виробничих факторів, небачене зростання ролі знань, інформації, інтелекту, інновацій. Твердження “хто володіє інформацією, той володіє світом” вже нині можна сприймати як аксіому. Перелічені вище ресурси сучасної економіки водночас є й визначальними факторами підвищення ефективності виробництва матеріальних і нематеріальних благ і якості життя населення.

Матеріальний, організаційно-технічний бік цього феномену є таким, що знаннєва, інтелектуальна, інноваційна компонента нині перетворюється в провідну на всіх етапах “життєвого циклу” нових товарів та послуг; ці компоненти домінують на етапі проектування, виробництва, управління матеріальними і нематеріальними активами. До того ж, саме знання стають передумовою вирішення таких нагальних завдань сучасного виробництва:

- адаптація людського фактора до динамічно змінюваних умов виробництва;
- прийняття рішень у нестандартних умовах;
- організація командної роботи та роботи на результат.

Економічний ресурс, який є сукупністю та комбінацією інформації, знань, інтелекту, інновацій, є настільки важливим, що його правомірно називати стратегічним. Йому немає заміни як нині, так і в майбутньому. Єдине, що можна передбачити, — це можлива поява надстратегічного ресурсу, складовими якого, не виключено, стануть “гіперінформація”, “гіперзнання”, “гіперінтелект”, основним носієм яких залишиться людина. Отже, у XXI столітті не природні багатства, не територія, а високі технології, знання, інтелект будуть основою формування нової економіки, джерелом добробуту та якості життя населення тієї чи іншої країни. Підтвердженням цьому є досвід найбільш розвинених країн світу, де упродовж останніх десятиліть відбувається інтенсивне заміщення основних фондів, товарних запасів, інших матеріальних активів нематеріальними, фізичного капіталу нефізичним. Наведемо лише кілька прикладів.

За наявними даними, матеріальні активи американських підприємств складали у 1982 році в середньому 62 % ринкової вартості підприємств,

через десять років ця частка вже складала 38 %. Останні дослідження оцінюють частку матеріальних активів американських підприємств у 10—15 %³.

Якщо у 1982 році у створенні додаткової вартості у 500 найбільших компаніях США на нематеріальні ресурси припадало близько 40 %, то в 1998 році вже приблизно 85 %. За оцінками зарубіжних фахівців, формування ВВП розвинених країн світу на 40 % і більше нині здійснюється за рахунок знаневомістких виробництв. Маємо осмислити і такі дані: 90 % усіх знань, якими володіє людство, отримані за останні 30 років. Водночас 90 % загальної кількості вчених та інженерів, які підготовлені за всю історію цивілізації, — це наші сучасники. Лише цього достатньо для того, щоб зробити висновок: світове співтовариство переживає перехідний період від економіки, що заснована на використанні природних ресурсів, до економіки знань.

Вища освіта, як вже зазначалося вище, підпадає під загальні закономірності соціально-економічного розвитку, а відтак, все більш відчутніші та чи не основні рушійні сили її на рубежі двох тисячоліть — це інноваційна праця всього персоналу та інтелектуальний капітал вищого навчального закладу.

Змістові характеристики означених вище категорій стосовно вищої школи є такими. Економічна категорія “праця” в процесі еволюції та під впливом глибоких трансформацій в освітній діяльності дійсно все більше і більше наповнюється новим характером та змістом. Трудова діяльність, яка здійснюється в освітянському середовищі, має важливу об’єднуючу властивість — високу знаннєву, інформаційну, творчу насиченість і підпадає під визначення “інноваційна праця”.

З урахуванням зазначеного вище можемо стверджувати, що інноваційна праця у вищій школі, конкретному університеті — це трудова діяльність, для якої характерною є висока частка знаннєвої, інтелектуальної, творчої компоненти і яка здатна задовольнити суспільні потреби в якісних освітніх послугах з найбільшим корисним ефектом.

Підвищення “знаннєвомісткості” освітньої діяльності, з одного боку, і значна частка знаннєвої компоненти в людському потенціалі учасників цієї діяльності, з іншого, дає можливість професорсько-викладацькому складу:

- а) стати дієвим учасником процесу сприйняття, використання та створення нових знань;
- б) забезпечити інноваційність трудової діяльності, сформувати власні конкурентні переваги та передумови для гідного рівня життя;
- в) найбільш повно використати можливості, що породжуються глобалізацією;
- г) мінімізувати ризики та відвести загрози, що поширюються із наростанням конкуренції у різноманітних її формах;
- д) підвищити можливості адаптації в умовах невизначеності та швидких змін;

³ Kaplan R.S., Norton D.P. Die strategiefokussierte Organisation: Führen mit der Balanced Scorecard. — Stuttgart: Schäffer-Poeschel, 2001. — S. 3.

е) забезпечити високу якість освітніх послуг, сформувати незаперечні конкурентні переваги у якомога більшої кількості випускників.

Розглядаючи сутність, роль, значення інтелектуального капіталу вищого навчального закладу, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на таких моментах.

Інтелектуальний капітал вищого навчального закладу (університету), на нашу думку, може бути представлений як сукупність:

- 1) людського капіталу;
- 2) організаційного капіталу вищого навчального закладу (університету);
- 3) капіталу взаємодії зі споживачами освітніх послуг, партнерами та інститутами ринку.

Людський капітал вищого навчального закладу є ресурсом, що акумулює знання, уміння, навички, творчі та інтелектуальні здібності, досвід, мотиваційні настанови, потенціал мобільності, командної роботи, орієнтації персоналу і, передусім, професорсько-викладацького складу на високі кінцеві результати.

Носієм людського капіталу вищого навчального закладу є його персонал, а отже, цей капітал належить конкретним працівникам, а не ВНЗ. На відміну від вищезазначеного капіталу, організаційний капітал ВНЗ є ресурсом, що належить йому і є відносно самостійним елементом. Цей капітал представлений: навчальними планами, навчальними програмами, паспортами дисциплін, навчально-методичним забезпеченням, інформаційними пакетами, навчальними технологіями, включаючи інноваційно-інформаційні; ліцензіями на освітню діяльність; системами моніторингу освітньої діяльності; корпоративними інформаційними системами; системами зв'язку; базами даних; організаційними структурами; корпоративною культурою тощо.

Отже, організаційний капітал ВНЗ можна розглядати як організаційно-технічний, інноваційно-інформаційний ресурс, який пов'язаний з функціонуванням навчального закладу в цілому, більш того, це функціонування стає можливим лише завдяки наявності такого ресурсу. Капітал, що розглядається, здатен "працювати" на підвищення якості освітніх послуг та формувати конкурентні переваги внутрішнього походження завдяки високій якості навчально-методичних, інформаційно-інтелектуальних ресурсів.

Наступна складова інтелектуального капіталу — капітал взаємодії з споживачами освітніх послуг, партнерами та інститутами ринку. Це ресурс наявних відносин зі студентами, роботодавцями, випускниками, науковими, освітніми закладами, іншими інститутами ринку та технологій їх розвитку. Цей ресурс включає: імідж ВНЗ на ринку освітніх послуг, бренд, зв'язки з суб'єктами та інститутами ринку, інформацію про них, технології збереження існуючих партнерів та споживачів освітніх послуг та залучення нових, технології розвитку іміджу ВНЗ та його бренду тощо. Значення цього різновиду інтелектуального капіталу полягає в тому, що він здатен формувати конкурентні переваги зовнішнього походження.

Складові інтелектуального капіталу, які наголошувалися вище, перебувають у взаємозв'язку та певному підпорядкуванні. Є й ланка, яка об'єднує ці складові. На наш погляд, це організаційно-економічний механізм формування конкурентних переваг організації на основі взаємодії та кругообігу

взаємопов'язаних складових інтелектуального капіталу. Цей кругообіг можна подати у вигляді такого ланцюга: знання, навички, уміння персоналу втілюються, з одного боку, у сучасні освітні послуги, а з іншого, — в організаційно-інноваційні процеси: внутрішньокорпоративні інформаційні системи, прогресивні організаційні структури, корпоративну культуру, нові програми підготовки фахівців; у свою чергу це створює підґрунтя для розвитку, поглиблення взаємовідносин зі споживачами освітніх послуг і партнерами, покращує імідж організації; розширення спектра освітніх послуг та підвищення їх якості, у свою чергу, сприяє розвитку компетенцій персоналу організації, а отже, зростанню людського капіталу.

Таким чином всі компоненти і складові інтелектуального капіталу на практиці не є ізольованими автономіями. Вони постійно взаємодіють на засадах інноваційності і примножують конкурентні переваги організації. Тому на практиці не можна ізольовано вирішувати проблему інвестування та розвитку окремих складових цього ресурсу. Розвивати й удосконалювати слід усі складові інтелектуального капіталу.

Наведені вище міркування щодо причин та змістових характеристик трансформації рушійних сил розвитку дають підстави для такого узагальнення: на сучасному етапі інноваційна праця і потужний інтелектуальний капітал стають перепусткою у XXI століття, у якому головною цінністю буде освічена, культурна, фізично здорова, інтелектуально насичена, творча людина, здатна створювати, сприймати і використовувати нові знання. Твердження про те, що людина є провідною продуктивною силою суспільства, яке декларувалося упродовж багатьох десятиліть, в т.ч. у вітчизняній літературі, чи не вперше стає не декларативним, а справедливим, підкріпленим практикою саме на етапі становлення нової економіки, що заснована на знаннях.

Слід наголосити на тому, що підвищення значення людського та інтелектуального капіталу в цілому не означає перетворення на другорядні інших складових капіталу, що його використовує вищий навчальний заклад задля виконання своєї місії та функцій, у т.ч. фізичного, значення якого залишається традиційно високим. Мова йде не про зниження значення абсолютних показників розвитку того чи іншого різновиду капіталу як чинника розвитку освітньої діяльності, а про об'єктивні тенденції змін відносних показників та пріоритетів у цій сфері.

На завершення ще раз підкреслимо, що майбутнє за організаціями, а отже й за вищими навчальними закладами, які є адекватними можливостям і потребам розвитку економіки знань; організаціями, де в трудовій діяльності персоналу буде переважати знаннева, інноваційна компонента; організаціями, в структурі капіталу яких все більша частка припадатиме на нематеріальні активи. Саме такі організації (вищі навчальні заклади) зможуть виконувати свою суспільну місію, будуть найбільш конкурентними й успішними принаймні у перші десятиліття XXI століття. Звичайно, розширення кола таких організацій — організацій креативного типу буде супроводжуватися і такими явищами, як посилення поляризації у результатах діяльності, зростання нерівності та диференціації організацій у різноманітних проявах (статус, доходи, імідж, фінансова стійкість тощо), що породить

нові проблеми. Однак альтернативи об'єктивним процесам інноваційного розвитку, інтелектуалізації в найбільш широкому її розумінні, альтернативи економіці знань не існує.

Пропоную зацікавленим читачам поглянути на діяльність їхнього навчального закладу, вищої школи в цілому саме через призму інноваційності та інтелектуалізації освітнього буття. Впевнений, що це породить багато нових думок, оцінок, додасть і оптимізму, і... багато іншого.

Автор у наступних публікаціях має намір викласти власне бачення щодо змісту конкретних механізмів та напрямів освітньої діяльності, які мають стати пріоритетними у примноженні людського та інтелектуального капіталу вищої школи.

© А. Колот, 2008

УДК 006.35.378

ОСВІТНІ СТАНДАРТИ ЧИ НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ?



**Олександр
Голубенко**

Ректор Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, доктор технічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, м. Луганськ



**Тетяна
Морозова**

Докторант Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат технічних наук, доцент, м. Луганськ

У 2007 році у вітчизняній вищій школі розпочався процес впровадження освітніх стандартів нового покоління. Так, прийом абітурієнтів до вищих навчальних закладів здійснювався згідно з новим переліком напрямів підготовки¹. Проте робота щодо інших складових системи освітніх стандартів своєчасно не розпочалося через відсутність виразно сформульованих змін щодо методики їх проектування, передбачених у наказі МОН України від 27.01.2007 р. № 58. Тому нововведені напрями підготовки стартували за наявності лише навчальних планів. Невизначеність і очікування можливих

¹ Постанова Кабінету Міністрів України "Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра" від 13.12.2006 р. № 1719.